

HAPSc Policy Briefs Series

Vol 5, No 1 (2024)

HAPSc Policy Briefs Series

Not Only a Host Country...

Panagiotis Myrotis

doi: [10.12681/hapscpbs.38970](https://doi.org/10.12681/hapscpbs.38970)

Copyright © 2024, Panagiotis Myrotis

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

To cite this article:

Myrotis, P. (2024). Not Only a Host Country. *HAPSc Policy Briefs Series*, 5(1), 67–73.
<https://doi.org/10.12681/hapscpbs.38970>

Not Only a Host Country...¹

Panagiotis Myrotis²

Abstract

During the period of the economic crisis of 2010-2019, Greece, in addition to country's economic dimension, had to face the flight of its human capital abroad. The conditions created by the crisis resulted in the Brain Drain phenomenon making its appearance in the European country. The peculiarity of this type of immigration is that the country suffers, economically and socially to a large extent, due to the absence of the human capital on which it has invested. The structure of the study is based on the analysis of primary and secondary sources with a productive process. First, a literature overview of the term Brain Drain is made, then the findings are correlated with the Greek case and the role that the diaspora Greeks can play in Greece after the crisis. Finally, in this paper there is an attempt to develop policy proposals aimed at their repatriation.

Keywords: Brain Drain, Economic Crisis, Greece, Human Capital, Knowledge Economy, Diaspora, Welfare State, Economic Development, Brain Gain, Education.

Όχι Μόνο Μια Χώρα Υποδοχής...

Παναγιώτης Μυρωτής

Περίληψη

Κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης του 2010-2019 η Ελλάδα πέρα από την οικονομική διάσταση της, έχει να αντιμετωπίσει και την φυγή του ανθρώπινου κεφαλαίου της στο εξωτερικό. Οι συνθήκες που δημιουργήθηκαν από την κρίση είχε σαν αποτέλεσμα το φαινόμενο του Brain Drain να κάνει την εμφάνισή του στην ευρωπαϊκή χώρα. Η ιδιομορφία αυτού του είδους της μετανάστευσης είναι ότι η χώρα βάλετε, οικονομικά και κοινωνικά σε μεγάλο βαθμό, ένεκα της απουσία του ανθρώπινου κεφαλαίου πάνω στο οποίο έχει επενδύσει. Η δομή της μελέτης βασίζεται στην ανάλυση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών με παραγωγική διαδικασία. Αρχικά, γίνεται μια βιβλιογραφική επισκόπησή του όρου το Brain Drain, έπειτα γίνεται συσχετισμός των ευρημάτων με την Ελληνική περίπτωση και στο ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν στην Ελλάδα μετά την κρίση οι Έλληνες της διασποράς. Τέλος επιχειρείται η εκπόνηση προτάσεων πολιτικής, που αποσκοπούν στον επαναπατρισμό τους.

Keywords: Brain Drain, Οικονομική Κρίση, Ελλάδα, Ανθρώπινο Κεφάλαιο, Οικονομία της Γνώσης, Διασπορά, Κοινωνικός Κράτος, Οικονομική Ανάπτυξη, Brain Gain, Εκπαίδευση.

Εισαγωγή

Η Ελλάδα εκτός από μια χώρα πρωταγωνίστρια στη μεταναστευτική/προσφυγική κρίση που εξελίσσεται από το 2015 και έχει αυξομειώσεις μέχρι και σήμερα, αποτελεί και μια χώρα προέλευσης

¹ To cite this paper in APA style: Myrotis, P. (2024). Not Only a Host Country.... *HAPSc Policy Briefs Series*, 5(1), 67-73. <https://doi.org/10.12681/hapscpbs.38970>

² M.Sc. European and International Policies in Education, Research and Training, University of Piraeus, Greece.

για χιλιάδες Έλληνες μετανάστες κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Σύμφωνα με το LSE υπολογίζεται ότι έχουν φύγει από την ελληνική επικράτεια 400,000 πολίτες. (Parakonstantinou, 2021). Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, η μετανάστευση 400.000 πολιτών μπορεί να μην είχε ιδιαίτερη σημασία όμως σε συνδυασμό με την δημογραφική κρίση σε Ευρωπαϊκό αλλά και σε εγχώριο επίπεδο (Μπαλούρδος, Δεμερτζής, Πιερράκος, & Κικίλιας, 2019), φαίνεται ότι αποκτά ιδιαίτερη πολιτική σημασία. Το εν λόγω ζήτημα γίνεται ακόμη πιο σημαντικό καθώς επρόκειτο για την μετανάστευση υψηλής ειδίκευσης ανθρώπινου δυναμικού, το οποίο θα μπορούσε να δώσει ώθηση σε μια οικονομία που προσπαθεί να οικοδομήσει σταθερές βάσεις μετά από παραπάνω από 10 χρόνια οικονομικής και όχι μόνο κρίσης. Στο policy brief που ακολουθεί, επιχειρείται μια βιβλιογραφική ανασκόπηση του όρου Brain Drain που έχει αποδοθεί στην άνωθεν μορφή μετανάστευσης, θα γίνει μια αναφορά στους λόγους και στην περίοδο στην οποία έλαβε χώρα η φυγή του ανθρώπινου κεφαλαίου από την Ελλάδα. Στην αρχή γίνεται αναφορά στον όρο του Brain Drain και πώς παρουσιάζεται στη βιβλιογραφία. Στη συνέχεια εναρμονίζεται ο όρος με τα ελληνικά δεδομένα και τις πτυχές του στην ελληνική περίπτωση. Έπειτα, γίνεται αναφορά στο ρόλο, που μπορούν να έχουν στην ανάπτυξη της χώρας οι διαμένοντες στο εξωτερικό και τέλος επιχειρείτε η εκπόνηση προτάσεων πολιτικής, που αποσκοπούν στον επαναπατρισμό τους, αλλά και στην αξιοποίησή τους ως Έλληνες της διασποράς. Αυτά που αναφέρονται, είναι προϊόν μελέτης πρωτογενών και δευτερογενών, κυρίως, πηγών με στόχο την προβολή του φαινομένου του Brain Drain και των πτυχών του στην ελληνική περίπτωση.

Ο Ρόλος του Ανθρώπινου Κεφαλαίου στην Οικονομία.

Σύμφωνα με τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης το ανθρώπινο κεφάλαιο έχει βαρύνουσα σημασία στην ανάπτυξη της εκάστοτε χώρας. Μια χώρα με υψηλά καταρτισμένο εργατικό δυναμικό που το εντάσσει και το αναπτύσσει στην παραγωγική διαδικασία, απολαμβάνει την τεχνολογική πρόοδο, βελτιώνει την παραγωγικότητα και την ανταγωνιστικότητα με αποτέλεσμα την οικονομική μεγέθυνση (Lazaretou, 2022). Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 έχει επιβεβαιωθεί η ύπαρξη σχέσης ανάμεσα στην οικονομία και την γνώση. Με τη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογία στον 21ο αιώνα, ο ρόλος της εκπαίδευσης αποκτά μεγάλη σημασία, καθώς μέσω αυτής, γίνονται πραγματικότητα νέες ανακαλύψεις και προσφέρονται περισσότερες υπηρεσίες.

Οι υπηρεσίες και οι τεχνολογίες αυτές ενδέχεται να έχουν ως αποτέλεσμα την δημιουργία ενός μονοπωλίου στο τελικό προϊόν, που θα επιφέρει πολλαπλάσια κέρδη. Κύριος φορέας της γνώσης, αλλά και της αναπαραγωγής της είναι το ανθρώπινο κεφάλαιο. Πιο συγκεκριμένα μέσω του ανθρώπινου κεφαλαίου μεταλαμπαδεύεται η γνώση, εξελίσσεται και βελτιώνει το προϊόν που

παράγεται. Για αυτούς, λοιπόν τους λόγους, ένας αυτοσκοπός του κράτους θα πρέπει να είναι, η δημιουργία, η διατήρηση και η προστασία του ανθρώπινου κεφαλαίου της χώρας, καθώς αυτό ενδέχεται να οδηγήσει στην ειδοποιό διαφορά στη παραγωγική διαδικασία, που με τη σειρά της θα έχει ως αποτέλεσμα την οικονομική μεγέθυνση της χώρας. (Lazaretou, 2022).

Θεωρητικές Προσεγγίσεις του Brain Drain

Ο όρος Brain Drain (διαρροή εγκεφάλων) τείνει να χρησιμοποιείται, όταν γίνεται αναφορά στην μετακίνηση ανθρώπινου κεφαλαίου. Αναλύοντας τις αγγλικές λέξεις που περιγράφουν το φαινόμενο φαίνεται, πώς γίνεται αναφορά με τη λέξη Brain στις δεξιότητες και τις ικανότητες των ατόμων, που ενδεχομένως θα αποτελούσαν πλεονέκτημα στην οικονομική ανάπτυξη. Με τον όρο Drain επισημαίνεται ο ρυθμός με τον οποίο μεταναστεύουν τα άτομα με υψηλές δεξιότητες, ο οποίος είναι μεγαλύτερος από το φυσιολογικό. Συνδέοντας και τους δύο όρους, νοείται η αποχώρηση των πιο ταλαντούχων ατόμων με ανθρώπινο κεφάλαιο σε συνδυασμό με πολύ μεγάλο ρυθμό. Αναλύοντας τον όρο η βιβλιογραφία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει ένα αποκλειστικά ορισμός για αυτό το φαινόμενο.

Σύμφωνα με τον τελευταίο χρονικά ορισμό που του έχει αποδοθεί το 1997 Brain Drain ορίζεται « Η τάση των ταλαντούχων ανθρώπων από φτωχές χώρες, που αναζητάνε εργασία να το πράττουν στις πλουσιότερες.» (Giannoccolo, 2009) Μερικές φορές αυτή η μεταναστευτική τάση γίνεται πράξη λόγω των καλύτερων οικονομικών συνθηκών που προσφέρουν οι πλουσιότερες χώρες, καθώς επίσης και λόγω της μικρότερης ανάπτυξης των φτωχότερων χωρών σε όλους τους τομείς της οικονομίας, το υψηλά καταρτισμένο δεν μπορεί να έχει πολλές ευκαιρίες απασχόληση. Επίσης ένας ακόμα παράγον είναι η αξιοκρατία, στις μικρότερες χώρες οι θέσεις που καλύπτουν το προφίλ του εργαζομένου είναι ελάχιστες και γίνεται λόγος ανάπτυξης της επιρροής από κοινωνικούς θεσμούς και της διαφθοράς, ενώ στις πλουσιότερες χώρες οι θέσεις υπάρχουν σε πληθώρα και η συγκεκριμένη διάσταση εκλείπει.

Η πρώτη αναφορά στο όρο του Brain Drain γίνεται στην Μεγάλη Βρετανία, όπου η British Royal Society, εισάγει τον όρο για να περιγράψει την εκροή Βρετανών επιστημόνων στις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά κατά της διάρκειας της δεκαετίας 1950 και των αρχών του 1960 (Giannoccolo, 2009). Οι μελετητές του φαινομένου στέκονται σε μεγάλο βαθμό στον όρο του ανθρώπινου κεφαλαίου και μέσω αυτού αναλύουν και τις κοινωνικές επιπτώσεις αλλά όχι μόνο. Η φυγή των ανθρώπων αυτών, με αυτό το ανθρώπινο κεφάλαιο, δεν αποτελεί μόνο ένα οικονομικό ρήγμα, καθώς επρόκειτο για υψηλά αμειβόμενους εργαζομένους που αποδίδουν φόρους στο κράτος, βοηθώντας στην ύπαρξη και εξέλιξη του κοινωνικού κράτους, αλλά συνδράμουν και στην κοινωνική αναπαραγωγή.

Ο Βείτζερ μελετώντας την Ευρώπη διακρίνει μια διαφοροποίηση. Οι άνθρωποι στον Ευρωπαϊκό χώρο, την ίδια περίοδο που αναφέρεται παραπάνω, δεν μετανάστευαν προς τις ΗΠΑ και το Καναδά λόγω των συνθηκών που επικρατούσαν στην αγορά εργασίας, αλλά λόγω των πολιτικών συνθηκών που επικρατούσαν στον Ευρωπαϊκό χώρο κατά την διάρκεια του ψυχρού πολέμου. Η μελέτη του Brain Drain στην Ευρώπη ουσιαστικά ξεκινάει στις αρχές τις δεκαετία του 1990. Στην βιβλιογραφία υπάρχουν πολλές μελέτες που εστιάζουν στο φαινόμενο του Brain Drain, μετά την ενοποίηση της Γερμανία, όπου υπήρξε μετακίνηση από την Ανατολική Ευρώπη και την πρώην Σοβιετική Ένωση προς την βιομηχανικά εξελιγμένη Δυτική Ευρώπη και πιο συγκεκριμένα την Γερμανία. (Giannoccolo, 2009)

Η εμφάνιση του Brain Drain στην Ελλάδα

Ο όρος του Brain Drain στην Ελλάδα ήταν άγνωστος, όπως πολλοί όροι μέχρι την συνεχόμενη οικονομική κρίση του 2008 που διήρκησε για πάνω από μια δεκαετία. Το 2007 ήταν η τελευταία χρονιά που η Ελλάδα είχε θετικό δείκτη μεγέθυνσης του ΑΕΠ. Το επόμενο θετικό σε μικρό βέβαια βαθμό ήταν το 2014 με 0.5% και έπειτα το 2019 με το 1.9 (World Bank, 2024) Σε αυτή την περίοδο της ύφεσης και της οικονομικής κρίσης, χιλιάδες Έλληνες πολίτες με υψηλό ανθρώπινο κεφάλαιο αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την χώρα και να αναζητήσουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης εντός Ευρωπαϊκής Ένωσης και στο Ηνωμένο Βασίλειο. Σε μια απόπειρα εφαρμογή του ορισμού που έχει δώσει η βιβλιογραφία καταλαβαίνουμε ότι υπάρχει ένα παράδοξο. Το φαινόμενο του Brain Drain παρατηρείται σε φτωχές χώρες και αναπτυσσόμενες (Giannoccolo, 2009), στην ελληνική περίπτωση όμως έχουμε να μελετήσουμε μια αναπτυγμένη χώρα που σαν αποτέλεσμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης κατέληξε να αντιμετωπίζει μια συνεχόμενη και αδιάκοπη ύφεση. Αποτέλεσμα της παρατεταμένης κρίσης, ήταν και συνεχίζει μέχρι σήμερα να αποτελεί ζήτημα πολιτικής, τα υψηλά ποσοστά ανεργίας. Μια ακόμα «εκροή» της οικονομικής κρίσης ήταν οι χαμηλοί μισθοί. Οι δυο αυτοί παράγοντες ώθησαν τους νέους να εγκαταλείψουν την χώρα εκμεταλλευόμενοι πλέον ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον από την μία και τις δεξιότητες τους από την άλλη (Lazaretou, 2022).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της (Lazaretou, 2022). Την περίοδο 2008-2013 253.000 πολίτες εγκατέλειψαν την Ελλάδα στην πιο παραγωγική τους ηλικία αυτή των 25-39. Πιο συγκεκριμένα σύμφωνα με την αναφερόμενη μελέτη που αντλεί στοιχεία από την ιστοσελίδα UK job site CV-library ο αριθμός των Ελλήνων που αναζητούν εργασία διπλασιάστηκε τον Ιούλιο του 2015 και έκτοτε με μέση εβδομαδιαία αύξηση το 26%. Ακόμα και τους καλοκαιρινούς μήνες του 2014 σύμφωνα με το CEDEFOP το ενδιαφέρον των Ελλήνων για το εξωτερικό φαίνεται να αυξάνεται καθώς καταγράφεται αυξημένη επιστεψημότητα στην πλατφόρμα του (Lazaretou, 2022). Μια ακόμα

αξιοσημείωτη στατιστική απεικόνιση της κατάστασης του 2014 είναι ότι το 46% των ερωτηθέντων της μελέτης του Endeavor Greece σκέφτονται να μετεγκατασταθούν στο εξωτερικό και το 33% είναι έτοιμο να το πράξει εντός του επόμενου έτους. Μέσα από αυτά τα στατιστικά στοιχεία της περιόδου 2014-2015 φαίνεται ότι η Ελλάδα βρίσκεται αντιμέτωπη με ένα νέο κύμα μαζικής μετανάστευσης και αυτή τη φορά έχοντας τον ρόλο της χώρας προέλευσης.

Ποιο είναι το κόστος;

Το κόστος για την διαρροή εγκεφάλων στο ελληνικό παράδειγμα δεν είναι μόνο ότι δαπανούνται κρατικά χρήματα για την εκπαίδευση και την κατάρτιση αυτών των ατόμων, αλλά χάνεται τόσο η κοινωνική και οικονομική συνεισφορά τους. Σε ότι έχει να κάνει με την οικονομική ζωή, αυτό του είδους το εργατικό δυναμικό αναμένεται να έχει και υψηλές αμοιβές οι οποίες συνεπάγονται με υψηλές κρατήσεις για κοινωνική πολιτική, επιπλέον χάνεται η δυνατότητα για έρευνα και μελέτες που θα μπορούσαν να αποτελέσουν την ειδοποιό διαφορά στο σύγχρονο ανταγωνιστικό περιβάλλον και να δώσουν μια ώθηση στο σύνολο της οικονομία με πιο ανταγωνιστικά προϊόντα και υπηρεσίες. Σε ότι έχει να κάνει με το κομμάτι της κοινωνικής προσφοράς τους η χώρα στερείται από επιστήμονες και ειδικότητες, όπως οι Ιατροί, επαγγέλματα που είναι χρήσιμα για την κοινωνική ευημερία, αναπαραγωγή και ανάπτυξη (Panagiotakopoulos, 2020). Επιπλέον σύμφωνα με τις Ευρωπαϊκές τάσεις αλλά και τις Ελληνικές η Ευρώπη αλλά και η Ελλάδα έχει να αντιμετωπίσει την πρόκληση του δημογραφικού ζητήματος. Ενδεικτικά για την Ελλάδα αναμένεται μέχρι το 2050 ο πληθυσμός της χώρας θα μειωθεί κατά 2,5 εκατομμύρια και ένας στους τρεις κατοίκους δεν θα είναι σε παραγωγική ηλικία, πράγμα που συνεπάγεται με πολλά ζητήματα που έχουν να κάνουν με τη βιωσιμότητα του κράτους πρόνοιας και της οικονομική ζωής της χώρας. (Μπαλούρδος, Δεμερτζής, Πιερράκος, & Κικίλιας, 2019) .

Αιτίες του Brain Drain στην Ελλάδα.

Συνοψίζοντας λοιπόν οι αιτίες το Brain Drain στην Ελλάδα είναι οι ακόλουθες.

- Ελάχιστες ευκαιρίες απασχόλησης
- Μέτρα λιτότητας που περιορίζουν το επίπεδο ποιοτικής και αξιοπρεπής ζωής
- Μακροχρόνια δομικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας που δεν είναι αρωγοί στην απορρόφηση των αποφοίτων που η χώρα προάγει
- Η ελληνική οικονομία δεν ήταν ποτέ μια οικονομία της γνώσης και της τεχνολογικής ανάπτυξης.

- Οι ελάχιστες θέσεις εργασίας οι οποίες κατανέμονται κυρίως με βάση το κοινωνικό κεφάλαιο και όχι τόσο αξιοκρατικά

Οι Έλληνες που διαμένουν στο εξωτερικό

Αρκετοί που έχουν μεταναστεύσει και έχουν ενταχθεί επιτυχώς στις χώρες υποδοχής τους έχουν έντονη δραστηριότητα και κοινωνική ζωή, συμμετέχοντας σε κινήματα της διασποράς. Μέσω αυτών υποστηρίζουν επενδυτές, απομυθοποιούν τα κακώς κείμενα της ελληνικής κουλτούρας και βοηθούν σε μεγάλο βαθμό τους νέους που ακολουθούν τα δικά τους βήματα (Liandris & Pratsinakis, 2017). Οι περισσότεροι που επιλέγουν να μεταναστεύσουν διατηρούν σε μεγάλο βαθμό τις σχέσεις τους με την Ελλάδα, με κύριο λόγο την οικογένεια, η οποία παραμένει ένας ισχυρός δεσμός της ελληνικής κοινωνίας. Προβληματίζονται και ενημερώνονται για την ζωή στην Ελλάδα για αυτόν τον λόγο που αναφέρεται παραπάνω. Μερικοί παρουσιάζουν αισθήματα προσκολλημένα στην Ελλάδα το φυσικό της περιβάλλον και γενικότερα την φύση και την κουλτούρα. Αρκετοί από αυτούς βλέπουν θερμά την προοπτική συνεργασίας με την Ελλάδα την μεταφορά επιχειρηματικής δραστηριότητας και τεχνογνωσίας πίσω στην πατρίδα, από τις χώρες στις οποίες διαμένουν. Όμως υπάρχουν αρκετά εμπόδια στο να συμβεί αυτό. Οι Έλληνες της διασποράς παρουσιάζουν επιχειρήματα που σχετίζονται με το φθόνο της επιτυχίας, την καχυποψία, την επιχειρηματική κουλτούρα, καθώς επίσης και τα χρόνια ζητήματα που ταλανίζουν την Ελληνική πολιτική όπως η διαφθορά των θεσμών και η γραφειοκρατία. Τέλος αναφέρονται στις συνθήκες απασχόλησης, που επικρατούν στην Ελλάδα η διαφάνεια και η μικρή υποστήριξη από ιδρύματα, στα οποία ζητούν συνεργασία. (Liandris & Pratsinakis, 2017)

Αυτή είναι η θέση των Ελλήνων του εξωτερικού. Η Ελληνική κυβέρνηση από το 2019 αναφέρεται συχνά στην επιστροφή των νέων, που έφυγαν την περίοδο της κρίσης για το εξωτερικό, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στις συνθήκες και στο περιβάλλον που πρέπει να δημιουργηθεί για να αποτελέσει κίνητρο για την επιστροφή τους. (Stamouli, 2020).

Προτάσεις Πολιτικής

- Η δομική αλλαγή της Ελληνικής οικονομίας, με τον αριθμό των εισαχθέντων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση η Ελλάδα αξίζει να επενδύσει στην οικονομία της γνώσης και να βασιστεί κάποια στιγμή σε αυτή
- Στενότερη συνεργασία ανάμεσα στην αγορά εργασία και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση με σκοπό την καλύτερη διασύνδεση και πιο άμεση εύρεση εργασίας

- Αλλαγή στην κουλτούρα της αγοράς εργασίας, όπου οι αμοιβές θα είναι ανάλογες των προσόντων
- Μέσω του Brain Drain θα υπάρξει η ευκαιρία για μια συνεργασία μέσω της ανταλλαγής καλών πρακτικών από τους νέους που βρίσκονται ήδη στο εξωτερικό
- Λύση των ζητημάτων διαφάνειας και συνεργασία με τους Έλληνες της διασποράς, που ενδιαφέρονται να επιστρέψουν στην Ελλάδα.

References

- Giannoccolo, P. (2009, April 7). The Brain Drain: A Survey of the Literature. Bologna: Università degli Studi di Milano-Bicocca, Department of Statistics, Working Paper No. 2006-03-02.
- Lazaretou, S. (2022, July 28). The Greek Brain Drain: The new pattern of Greek emigration during the recent crisis. *Bank of Greece Economic Bulletin*, 43 (3), 31-53.
- Liandris, L. & Pratsinakis, M. (2017, April 4). Crisis Braind Rain Short-Term Pain/Long-Term Gain. *GIC*, 87-106.
- Μπαλούρδος, Δ., Δεμερτζής, Ν., Πιερράκος, Γ., & Κικίλιας, Η. (2019). *Η χαμηλή γονιμότητα στην Ελλάδα, δημογραφική κρίση και πολιτικές ενίσχυσης της οικογένειας*. Αθήνα: ΔιαΝΕΟσις.
- Panagiotakopoulos, A. (2020, June 2). Investigating the factors affecting brain drain in Greece: looking beyond the obvious, *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 16 (3), 207-218.
- Papakonstantinou, K. (2021, March 10). Discussing the Brain Drain. LSE.
- Stamouli, N. (2020, January 21). Politico. Ανάκτηση από Greece's reverse brain drain. Available at: <https://www.politico.eu/article/greece-reverse-brain-drain-skills-young-people-financial-crisis/> (Accessed: 15/05/2024).
- World Bank. (2024, May 26). World Bank. GDP growth (annual %) – Greece. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=GR> (Accessed: 15/05/2024).